

ДОЙРА ВА УРМА ЗАРБЛИ ЧОЛГУЛАР

Махмудова Олима

ЎзДК 2-босқич талабаси

Аннотация: *ЎзДК Дойра ва урма зарбли чолгулар синфи кўп йиллардан бери фаолият юритиб келади. Бунда талабалар фақат дойра ижрочилигини ўрганиб қолмасдан урма зарбли чолгуларни ҳам ўзлаштиришлари талаб этилади. Чунки талабалар якка, ансамбль, оркестр таркибида ҳам қатнашадилар. Ҳозирги кунда Ўзбекистон композиторлари симфоник оркестрлар партитурасига ушбу чолгуларни киритишни лозим топганлар ва талабаларимиз бу вазифани муваффақиятли бажариб келмоқдалар. Мақолада ЎзДК дойра ва урма зарбли чолгулар синфи фаолияти, ёш созанда талаба-битирувчиларга қўйилган замонавий талаблар, вазифалар ҳақида баён этилади.*

Калит сўзлар: *дойра, урма зарбли чолгулар, синф, якка, ансамбль, оркестр, композитор, фаолият, созанда, тарбия, талаб, вазифалар.*

Ҳар бир жамиятнинг шаклланиши, ривожланиши, раванқ топиши шу жамиятдаги тарбияга боғлиқ. Мусиқа маданияти дарсларида ўқувчи-ёшларни ижодий фаолиятга, муаммоларни мустақил равишда ҳал қила билишга ўргатиш таълим самарадорлигини оширишнинг муҳим омилидир. Таълим жараёнини шундай ташкил этиш керакки, токи ўқувчи-ёшлар билим олиш билан биргаликда, таълим жараёнининг объекти бўлиб қолмасдан, таълим жараёнида ўқитувчининг тенг ҳамкорига айлансин. Шарқ алломалари асарларида бу муаммога алоҳида тўхталиб ўтилган. Миллий маънавиятимиз ривожда ўқувчи-ёшларни ижодий фаолиятга ўргатишда мусиқа муҳим ўрин тутиши тарихдан маълум. Миллий мусиқа санъатининг энг қадимий ва шу билан бирга, халқ оммасига кенг тарқалган, унинг турмушига чуқур сингиб кетган соҳалардан бири. Миллий мусиқа санъати ва маданият ўқувчи-ёшларга ижодий фаолият юксак туйғулари, завқ - шавқли ғоялар оламини очиб беради. Уларни маънавий жиҳатдан бой, соф баркамол қилади. Асрлар давомида Марказий Осиёда уд, танбур, най, чанг, рубоб, кўбиз, ғижжак, сетор, сурнай, буламан, ноғора ва дойра каби мусиқа чолғулари кенг қўлланилиб келинган. Бизгача етиб келган маълумотларга кўра, жўрнавоз зарбли соз сифатида оммалашган дойра ҳам ўзининг ривожланиб келаётган, миллий оҳангларга бой зарб ва усуллари билан халқ орасида шуҳрат қозонган. Эрамиздан аввалги иккинчи минг йилликка оид Саймалитош археологик қазилмаларидан топилган дойрасимон созларда ижро этилаётган тасвирлар дойра жуда қадим пайтлардаёқ вужудга келган чолғу эканлигидан гувоҳлик беради. Турли тасвирларда акс эттирилган бу чолғу замонавий ўзбек ва тожик дойраларига айнан ўхшаб кетади. Халқ мусиқа ижрочилиги санъатининг кўпгина созлари каби дойра чолғучилигида ҳам XIX асрнинг иккинчи ярмигача усулларни ноталаштириш яхши йўлга қўйилмаган эди. Қадимдан

дойрачиларга усулларни устоз-созандалар томонидан оғзаки, яъни устоз-шогирд тарзида амалий кўрсатиш йўли билан ўргатиб келинган. Зарб ва усулларни илк бор қоғозга тушириш эса, ўтмишда яшаб ижод қилган Ал-Фарбий (IX-X аср), Сайфуддин Ал-Урмавий (XII-XIII аср) каби буюк алломаларнинг мусиқа рисолаларида баён этилган. XIX ва XX аср бошларида Комил Хоразмий мумтоз мусиқа йўлидаги усуллар мажмуаларини нота чизигисиз кўрсатганлигини Фитрат домла ўз асарларида баён этган. Дойра ва зарб усулларини ноталаштириш услубининг ўзига хос, мукамалроқ йўлини XIX асрнинг 80-йилларида маълум даражада ҳарбий капельмейстер А.Эйхгорн, XX асрнинг 20-30 йилларида эса таниқли рус мусикашунос этнографлари В.М.Беляев, В.А.Успенский, Н.Н.Мироновлар бошлаб берганлар. Улар дойра чолғу усулларини, асосан урма чолғулар учун амалиётда қабул қилинган бир чизиқли нота ёзуви услубида кўрсатганлар.

Биздаги бор мусиқий манбалардан кузатишимизча, қадимдан барча воҳалар мусиқа дасталарининг ижрочилик фаолиятида дойра доим иштирок этган. Одатда, бир дойра ишлатиш кенг оммалашган, лекин баъзи ҳолларда икки, уч дойра ҳам ишлатилганлиги маълум. Бироқ, ҳамма маълумотларда бирдек дойра якканавозлиги ҳақида сўз юритилмаган. Бу ҳол XX асрнинг дастлабки даврига ҳам тааллуқлидир. Лекин дойра чолғусининг бутун ижровий ҳусусиятлари якканавозликда, рақсга жўр бўлиш жараёнида намоён бўлади. Дойра якканавозлигининг таркиб топишида рақс санъатининг таъсири катта. Чунки бу жараён рақсларда бўлган ҳаракат, жозоба, лутф, имо-ишора каби ҳалқимизга хос гўзал анъаналарни дойра усулларида тўла ифодалаш билан боғлиқдир. Шу билан бирга, бу ҳолат дойра ижроси учун ҳилма-хил, ранг-баранг усуллар мажмуасини тузиш ва уларни моҳирона чалиш билан чегараланмай, балки анъанавий рақс санъати сирларини ҳам тушунишни, ҳис қилишни талаб этади. Оҳанг ва вазн жиҳатларидан таркиб топган ҳилма-хил мураккаб рақслар мажмуасида шаклланган асарларда бир усулдан иккинчи усулга ўтишнинг табиий ва мантиқан асосланган йўлини топиш дойра ижросининг маҳоратига боғлиқ. Бундан ташқари, янги-янги рақсларни (дойра жўрлигида) яратиш, уларни ўзлаштириш, сахналаштириш каби бир қатор тадбирларда дойрачи ҳам ғоят муҳим роль ўйнайди. Зеро, рақснинг эркин ва мазмун бағишлашнинг асосий мезонларидан бири усуллар мажмуасидир. Буни биз атоқли созанда Уста Олим Комиловнинг дойра рақсларини илк бор намоён этиб, катта олқишларга сазовор бўлганида кўрдик.

Уларнинг давомчилари иқтидорли яккасоз ижрочилар К.Дадаев, Т.Сайфиддинов, О.Комолхўжаев, Ака-ука Дилмурод, Холмурод, Элмурод Исломовлар, Х.Носиров, Р.Самадов, Х.Азимов, М.Мирдадаев, Х.Расулов ва бошқалар. Бу каби санъат намоёндалари эл-юрт эътиборини қозонганлар. Ҳозирги кунда замон талабига мос мусиқий жанрлар ижрочиличининг янги услуби, янгича бастакорлик ижод турлари шаклланмоқда. Кейинги йилларда ўзбек композиторлари ўз асарларида дойра усулларига катта эътибор билан ёндашиб, унга алоҳида ўрин ажратмоқдалар. Масалан, опера ва балет жанрида яратилган асарларда ҳам дойра яккасоз ва жўр бўлувчи соз сифатида ишлатилмоқда. Симфоник оркестр ижросидаги ҳар бир асарга

дойра ўзига хос миллий рух бахш этади. Томошабинлар диққатига сазовор бўлган композитор Г.Мушелнинг “Раққоса” ва “Бахт гули” балетларининг аксарият жойларида миллий рақслар шаклида берилган, маълум парчалар Ўзбекистон халқ артисти, машҳур дойрачи Уста Олим Комиловнинг бевосита иштирокида яратилган ва сахналаштирилган. Рақс устаси устоз дойрачининг ижодий ҳамкорлиги натижасида яратилган “Раққоса” балети ўзига хос миллий хусусиятлари билан ажралиб туради. Асарда дойра яккасоз чолғу сифатида ишлатилиб, унинг сержило усуллар мажмуасига мос рақс санъати характерларини машҳур раққоса Г.Измайлова намойиш этди. Дойранинг яккасоз оханги унинг рақсига миллий тус бериб, ҳар бир ҳаракатни қайтарилмас, гўзал бадий ҳолатга келтиради. Бундан ташқари, ўзбек композиторларнинг мусикий драмаларини сахналаштирган Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқали драма ва комедия театри ҳам бу борада сезиларли ишлар қилди.

Ўзбекистоннинг кўпгина композиторлари оркестр учун асар ёза бошлади. Ушбу асарларда дойра партияси оркестрда метро-ритмик хусусиятларни равон таъминланишига хизмат қилди. Б.Гиенко, Ф.Олимов, А.Мансуров асарларида бу хусусият яққол кўзга ташланади. Сўнгги йилларда бу ҳол “Ўзбек халқ чолғулари оркестри” учун яратилган барча асарларда ўз аксини топган. Бу жамоалар ва ўқув даргоҳларига дойра бўйича мутахассислар тайёрлаш вазифаси қўйилди. Буни дастлаб Тошкент давлат консерваторияси “Халқ чолғулари” кафедраси ўз зиммасига олган бўлса, ҳозирги кунда Ўзбекистон давлат консерваториясининг “Халқ чолғуларида ижрочилик” кафедраси дойра ва урма-зарбли чолғулар синфида ташкил этилиб, ушбу вазифа ижроси амалга оширилмоқда. Ушбу даргоҳда ҳар бир истеъдодли талаба дойра ижрочилиги бўйича назарий ва амалий билимга эга бўлиши талаб этилади. Бунда чолғу тарихи, бугунги кундаги ўрни, таниқли ижрочи-созандалар ижодий фаолияти, яратилган ўқув адабиётлари каби назарий билимларни мукамал эгаллаб ўзлаштириш, уни амалий фаолиятда ижодий ёндашган ҳолда бажариш сабоғини оладилар. Синф талабалари ўқув жараёнида олган назарий ва амалий билимларини концерт чиқишлар билан намойиш этиб, сахна маданияти, ижро маҳоратини ошириб борадилар. Бундай чиқишлар Ўзбекистон давлат консерваториясининг турли тадбирларида ва ундан ташқарида ўтказиладиган концертларда қатнашиб тингловчиларга қувноқ кайфият улашадилар. Телевидение дастурларида “Ёшлар”, “ZOR” ва бошқа каналларда қатнашиш анъанага айланган. Бу бир томондан талабалар маҳоратини оширишга хизмат қилса, иккинчи томондан амалий тажриба, синов, масъулият, фидойиликни ўстиради. Давлатимиз томонидан таълим тизимини доимий ислоҳ қилиб борилишини Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонида асосан 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стретегияси, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПЎ-2909-сонли, 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида

таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга тоширилаётган кенг камровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чоратadbирлар тўғрисида”ги ПЎ-3775-сонли қарорларида яққол кўзга ташланади. Шунга кўра ёш санъаткор – ўқиш, билим ва малакани оширишдан ташқари, устозлар тажрибасини, улардан қолган бой ижодий мерос ва маънавий-маданий кадриятларни ўрганишдек ўзига хос машаққатли йўлни босиб ўтиши зарур. Пухта назарий билимларга ва амалий иш кўникмасига эга бўлган мутахассисларни тайёрлаш бугунги куннинг долзарб вазифасига айланган. “Ансамбль синфи”да чолғу ижрочилиги санъати ва халқ ижодиёти бўйича кенг тасаввур, ансамбль, оркестр таркибида ижрочилик кўникмаси, дирижёр – раҳбар талабига тўлиқ жавоб берувчи, жамоада ишларни фаол олиб борувчи мутахассис тайёрланиши талаб этилади. Шунга биноан дарс жараёнида талабалар билан соғлом ижодий муҳит, яъни дўстона муносабат, ўзаро ҳурмат ва ишонч каби тамойилларга риоя қилишга, ўрганилаётган масалалар бўйича мақсадни аниқ белгилаш, равон тилда изоҳлаб бериш, гуруҳнинг барча талабаларига бирдек эътибор қаратишга амал қиламиз. Амалий машқлар пайтида талабалардан савол-жавоб шаклида асосий тушунчалар ҳақида маълумот тўплаш ва хулоса чиқаришга чорлаш, ҳар бир талабанинг қобилиятига мос шахсий режа тузишга риоя қиламиз, масъулият билан қараймиз. Бугунги кунда, ансамбль, оркестр, якканавоз чолғучилик ижрочилиги кенг ривож топганлигини эътиборга олиб, репертуар ўзлаштириш жараёнида талабаларга мустақил ташаббускорликка йўл очиб бериш яхши самара беради. Ўзбекистон давлат консерваторияси ўзбек халқ чолғулари йўналишининг миллий урма зарбли чолғулар ихтисослиги бўйича таҳсил олаётган талабалар миллий чолғулар ижро сирларини ўрганибгина қолмасдан, шу билан бир каторда, Европа урма зарбли асбобларда ҳам ижро этишни ўзлаштирамоқдалар. Ҳозирги пайтда уюштирилаётган барча мусикий мусобақаларнинг дастурларида турли йўналишдаги ҳар хил мураккаб асарларни ижро этиш шартли талаблардан бирига айланган. Шунингдек, Республикамизда амалга оширилаётган ижодий лойиҳалар, ўтказилаётган фестивал, танловлар мазкур тажриба қўллаб-қувватланаётганлигини исботлайди. Биз келтирган намуналар дойра ижрочилик анъаналарининг ҳаётийлиги, замонавий руҳда ривожланиб янги жанр ва шаклларни вужудга келтириши мумкинлигини, ўзбек анъанавий мусиқа санъатида дойранинг тутган салмоқли ўрнини кўрсатади. Масалан, турли чолғулар, урма зарбли чолғуларнинг кўповозли ансамбллари, бугун мамлакатимиз чолғу ижрочилик санъатида ўз ўрнига эга бўлиб улгурган чолғулар – **ксилофон, маримба, вибрафон, литавра, кичик барабан, тарелка** каби чолғулар ҳамда ўзбек халқ зарбли чолғулари **дойра, ноғора, қайроқ, сафоил** каби созлар учун махсус мослаштирилган ва чолғулаштирилган асарлар билан иштирок этиш, ансамбль гуруҳининг ижросига дирижёрлик қилиш имкониятларини яратиш – ёшларнинг ижодий интилишларини кучайтириш, изланишларига туртки бериш, ижодий кўникмаларни ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Дурдона асарлар намуналарини «Урма зарбли чолғулар ансамбли» учун мослаштириш ишлари ижодий изланишларни талаб этади. Шу боис

дарсларда ўрганилаётган асарнинг бадиий жиҳатлари ҳақида тўлақонли тасаввурга эга бўлиш учун талабалар билан унинг ижросида тинглаш тавсия этилади. Ансамбль синфи дарсларидан кўзланган мақсад – талабаларнинг ўзи ўзлаштираётган чолғуси орқали жаҳон мусиқаси билан яқинроқ танишиш ва эшитиш қобилиятларини янада ўстиришдир. Композитор ва унинг ижоди ҳақида маълумот, асарнинг бош тоналлиги ва суръат кўрсаткичи, мусиқий шакл тавсифи, партитуранинг тузилиш асослари, куйларнинг ифодавий хусусиятлари ва ижро пайтида аҳамиятли томонлари дарс жараёнида ўзлаштирилиб борилади. Дарс иштирокчиларининг вақтини тежаб, вужудга келган саволларга жавоб тезкорлик билан хотирага солиниши ва ўзлаштирилиши дарсларда интерактив шаклларни қўллашни тақозо этади. «Ақлий ҳужум», «ФСМУ» каби илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш натижасида мусиқий асарларни ўрганиш, излаш, назарий тушунчалар ҳақида билимларни мустаҳкамлаш, тарихий тасаввурларни кенгайтириш мақсадига эришилади. Энг муҳими шундаки, талабаларнинг гуруҳли онги уйғонади, уларда бир-бирига суяниш, елкадош бўлиш фазилатлари, сезгирлик руҳи шаклланади, дарсга нисбатан ижодий ташаббускорлик, масъулият ва қизиқиш чуқурлашади. Бу эса талабанинг ижрочилик амалиётида, ансамбль ва оркестр таркибида мустақил фаолият олиб бориш учун замин яратади. Айниқса Олий таълим муассаса ўқув жараёнида бундай ансамблларни тузиш, уларни ижро дастури билан таъминлаш мутахассислар олдида турган долзарб вазифалардан ҳисобланади. Бундай машғулотлар талабаларга келажакда ўрта махсус ўқув юртларида урма зарбли чолғулар ансамблини ташкил этиш, уни шакллантириш, ушбу ансамблларнинг мунтазам равишда фаолият олиб боришини таъминлай билиш каби кўникмаларни шакллантиришга хизмат қилади.

Дойрада таралган садолар тингловчиларни ўзига ром этиб, уларда бадиий ва эстетик қизиқиш уйғотиши билан аҳамият касб этади. Ёшлар орасида дойра ижрочилигига қизиқувчилар сони кўпайиши фаолиятимизнинг тўғрилигидан далолатдир. Бугунги даврда таълим-тарбия ишларини оқилона йўлга қўйиш, ўқувчи-ёшларни замонавий илм-фан, маданият, техника ютуқлари билан мунтазам таништириб бориш, таълим-тарбия фаолиятида унмли фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Талаб бўйича билимга эга бўлган, ЎзДК битирган талабалар келажакда моҳир созанда бўлиб вояга етадилар. Ўзбекистоннинг турли санъат ва маданият масканларида муваффақиятли фаолият юритишга эришадилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлар бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.// “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 8 февралдаги сони.

2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.:“Ўзбекистон”.2017.

3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, НМИУ, 2017.-488 б.

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори **“Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”** (ЎзР Қонун ҳужжатлари тўплами **2017й, 18-сон, 313-модда, 19-сон, 335-модда, 24-сон, 490-модда, 37-сон 982-модда**).

5. Акбаров И. “Дойра зарблари”. Т. 1952 йил

6. Одилов А. “Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи” Т. 1995

7. Икромов И. “Дойра дарслиги”. Т. 1997.

8. Исломов Д. “Дойра санъати дарғалари”. Т.2019

10. Исломов Д. “Дойра ижрочилиги” Т. 2020. Тафаккур гулшани. Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти Тошкент. 1989.